ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

QONUNLAR QANCHALIK KO‘P VA MUKAMMAL BO‘LSA, JAMIYAT SHUNCHALIK ADOLATSIZLASHADIMI? HUQUQIY INFLYATSIYA FENOMENINING NAZARIY-HUQUQIY TAHLILI

Azimova Sevara Azizxon qizi
Biznes huquqi va sud himoyasi
fakulteti 2-kurs talabasi,
Toshkent davlat yuridik univeristeti,
E-mail: azizkhanovna@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.24365012

Annotatsiya. Maqolada normativ-huquqiy hujjatlar sonining ortishi va ularning haddan tashqari tafsilotlashuvi jamiyatdagi adolat darajasiga qanday ta’sir qilishi tahlil qilinadi. Tadqiqot Tatsit, Monteskyo, L. Fuller, F. Xayek, D. Xusak qarashlariga hamda S. Dyankov va boshqalarning qiyosiy empirik tadqiqotlariga tayanadi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, qonunlar sonining o‘zi adolatsizlikni keltirib chiqarmaydi. Adolatsizlik qonunlar barqarorligi, aniqligi va ijro etilish imkoniyati yo‘qolganda paydo bo‘ladi. Muallif «huquqiy inflyatsiya»ni cheklash uchun normativ-huquqiy hujjatlarni tizimlashtirish va kodifikatsiyalash choralarini taklif qiladi.
Kalit so‘zlar: huquqiy inflyatsiya, qonun ijodkorligi, huquqiy aniqlik, haddan tashqari kriminallashtirish, huquqning ichki axloqi, kodifikatsiya, adolat.

Аннотация. В статье анализируется, как рост числа нормативно-правовых актов и их чрезмерная детализация влияют на уровень справедливости в обществе. Исследование опирается на взгляды Тацита, Монтескьё, Л. Фуллера, Ф. Хайека, Д. Хусака, а также на сравнительные эмпирические исследования С. Джанкова и соавторов. Результаты показывают, что само по себе количество законов не порождает несправедливость. Она возникает, когда утрачиваются стабильность, ясность и исполнимость законов. Автор предлагает меры по систематизации и кодификации нормативно-правовых актов для ограничения «правовой инфляции».
Ключевые слова: правовая инфляция, законотворчество, правовая определённость, гиперкриминализация, внутренняя мораль права, кодификация, справедливость.

Abstract. The article analyzes how the growing number of normative legal acts and their excessive detail affect the level of justice in society. The study draws on the views of Tacitus, Montesquieu, L. Fuller, F. Hayek and D. Husak, as well as comparative empirical studies by S. Djankov and co-authors. The findings show that the number of laws alone does not produce injustice. Injustice arises when laws lose stability, clarity and enforceability. The author proposes measures for the systematization and codification of legal acts to limit “legal inflation.”
Keywords: legal inflation, law-making, legal certainty, overcriminalization, inner morality of law, codification, justice.

KIRISH

Rim tarixchisi Tatsit «Annallar» asarida «Corruptissima re publica plurimae leges», ya’ni «Davlat qanchalik buzuq bo‘lsa, qonunlar shunchalik ko‘p bo‘ladi» degan fikrni qoldirgan [1]. Undan ham avval qadimgi Xitoy faylasufi Lao-szi «Dao de szin»ning 57-bobida taqiq va farmonlar ko‘paygan sari o‘g‘ri va qaroqchilar ham ko‘payishini yozgan [2]. Rim huquqshunoslari esa «Summum ius, summa iniuria» – «Eng yuqori huquq – eng yuqori adolatsizlik» degan maqolni qo‘llashgan. Bu iborani Sitseron «Majburiyatlar haqida» asarida keltiradi [3].

Bu qarashlar zamonaviy huquq uchun dolzarb. Bugun ko‘plab davlatlarda yiliga yuzlab qonun va minglab qonunosti hujjatlari qabul qilinadi. Fuqaro o‘ziga tegishli barcha qoidalarni bilishi deyarli imkonsiz. «Qonunni bilmaslik javobgarlikdan ozod qilmaydi» tamoyili esa o‘z kuchida qoladi. Shunday ekan, qonunlarning ko‘payishi adolatni mustahkamlaydimi yoki uni zaiflashtiradimi?

O‘zbekiston uchun bu savol amaliy ahamiyatga ega. 2021-yil 20-apreldagi «Normativ-huquqiy hujjatlar to‘g‘risida»gi O‘RQ-682-son Qonun [4] qonun ijodkorligi jarayonini tartibga soladi. 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida (PF-60-son Farmon) qonun ustuvorligini ta’minlash ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan [5]. Ammo idoraviy hujjatlar ko‘pligi va tez-tez o‘zgarishi amaliyotda muammo bo‘lib qolmoqda.

Tadqiqot maqsadi – qonunlar soni va sifati bilan jamiyatdagi adolat o‘rtasidagi bog‘liqlikni nazariy va empirik dalillar asosida aniqlash.

Tadqiqot vazifalari:

– «huquqiy inflyatsiya» tushunchasini va uning sabablarini aniqlash;

– qonun sifati mezonlarini L. Fuller nazariyasi asosida tahlil qilish;

– haddan tashqari tartibga solishning ijtimoiy oqibatlari bo‘yicha empirik dalillarni umumlashtirish;

– O‘zbekiston qonunchiligini takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish.

Tadqiqot gipotezasi: qonunlar sonining o‘sishi o‘z-o‘zidan adolatsizlik keltirib chiqarmaydi. Adolatsizlik normalar tizimi fuqaro tushuna oladigan, oldindan ko‘ra oladigan va teng qo‘llanadigan chegaradan oshganda paydo bo‘ladi. Bu chegaradan keyin huquqiy murakkablik resurslarga ega bo‘lgan shaxslar uchun imtiyozga, resursi yo‘q shaxslar uchun esa yukka aylanadi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat:

– «huquqiy inflyatsiya» tushunchasining mualliflik ta’rifi taklif qilindi va uning Fuller mezonlari bilan bog‘liqligi ko‘rsatildi;

– huquqiy murakkablik ijtimoiy tengsizlikni kuchaytiruvchi «yashirin regressiv soliq» sifatida asoslandi;

– rasmiy qonunlarning axloqiy normalarni «siqib chiqarish» effekti O‘zbekistondagi mahalla va boshqa norasmiy institutlar misolida tahlil qilindi;

– qonunlarning «yaroqlilik muddati» («sunset» normalari) g‘oyasi milliy qonun ijodkorligi amaliyoti uchun moslashtirildi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, uning natijalaridan qonun loyihalarini tayyorlash va ekspertiza qilishda, normativ-huquqiy hujjatlarni inventarizatsiya qilishda hamda bepul yuridik yordam tizimini rivojlantirishda foydalanish mumkin.

Tadqiqot savollari quyidagicha belgilandi. Birinchidan, qonunlar sonining o‘sishi qanday sharoitda adolat darajasiga salbiy ta’sir qiladi? Ikkinchidan, huquqiy murakkablikdan qaysi ijtimoiy guruhlar yutadi va qaysilari yutqazadi? Uchinchidan, xorijiy davlatlar normalar o‘sishini cheklash uchun qanday huquqiy mexanizmlarni qo‘llamoqda va ulardan qaysi biri O‘zbekiston sharoitiga mos keladi?

METODLAR

Tadqiqotda tarixiy-huquqiy, qiyosiy-huquqiy, formal-yuridik va tizimli tahlil usullari qo‘llanildi. Nazariy manbalar sifatida antik davr mualliflari (Tatsit, Sitseron), Ma’rifat davri faylasuflari (Monteskyo), XX asr huquq falsafasi (L. Fuller, F. Xayek, G. Xart, D. Blek) va zamonaviy jinoyat huquqi nazariyasi (D. Xusak) tahlil qilindi. Empirik baza sifatida Garvard va Jahon banki olimlari S. Dyankov, R. La Porta, F. Lopes-de-Silanes va A. Shleyferning ko‘plab mamlakatlarni qamragan qiyosiy tadqiqotlari olindi. Huquqiy tahlil obyekti O‘zbekiston Konstitutsiyasi va «Normativ-huquqiy hujjatlar to‘g‘risida»gi Qonun bo‘ldi.

Cheklov: «adolat» tushunchasini miqdoriy o‘lchash murakkab. Shu sababli tadqiqot adolatning bilvosita ko‘rsatkichlari – sud jarayonining davomiyligi, korrupsiya darajasi va huquqiy aniqlikka tayanadi.

NATIJALAR

1. Huquqiy inflyatsiya tushunchasi

Huquqiy inflyatsiya deganda normativ-huquqiy hujjatlar sonining ularni ijro etish va o‘zlashtirish imkoniyatidan tezroq o‘sishi tushuniladi. Pul inflyatsiyasida pul qadrsizlanganidek, huquqiy inflyatsiyada qonun obro‘si pasayadi. Monteskyo «Qonunlar ruhi haqida» asarida keraksiz qonunlar zarur qonunlarni zaiflashtirishini ta’kidlagan [6].

2. Fuller mezonlari

Lon Fuller «Huquq axloqi» asarida huquqning «ichki axloqi»ni tashkil etuvchi sakkiz talabni ko‘rsatgan: qoidalarning umumiyligi, e’lon qilinishi, orqaga qaytarilmasligi, aniqligi, bir-biriga zid emasligi, bajarish mumkinligi, barqarorligi va e’lon qilingan qoida bilan amaliy ijroning mosligi [7]. Fuller fikricha, bu talablardan birortasi butunlay buzilsa, tizim huquq deb atalishga loyiq bo‘lmay qoladi. Qonunlar soni haddan tashqari ko‘paysa, aynan aniqlik, ziddiyatsizlik va barqarorlik talablari birinchi bo‘lib buziladi.

3. Empirik dalillar

S. Dyankov va hammualliflar 109 mamlakatda ikki oddiy nizo – to‘lanmagan ijara haqi va qaytarilmagan chek bo‘yicha sud jarayonini qiyoslagan. Protsessual formallik darajasi yuqori bo‘lgan mamlakatlarda ish ko‘rish muddati uzunroq, sud tizimining izchilligi, ochiqligi va adolatliligi esa pastroq bo‘lgan [8]. Boshqa tadqiqotda ular 85 mamlakatda yangi korxona ochish tartibini o‘rgangan. Ro‘yxatdan o‘tish tartib-taomillari ko‘p bo‘lgan mamlakatlarda korrupsiya va norasmiy iqtisodiyot ulushi yuqori bo‘lgan, mahsulot sifati yoki ekologiya esa yaxshilanmagan [9].

1-jadval. Qonunlar soni va sifati: ikki yondashuv

Jihat	Qonunlar ko‘payishi foydali	Qonunlar ko‘payishi zararli
Nazariy asos	Pozitivizm, huquqiy davlat g‘oyasi	Tatsit, Monteskyo, Xayek
Asosiy dalil	Bo‘shliqlar to‘ldiriladi, o‘zboshimchalik kamayadi	Aniqlik va barqarorlik yo‘qoladi
Empirik dalil	Yangi sohalarni tartibga solish zarurati	Dyankov va boshq.: formallik va korrupsiya bog‘liq
Asosiy xavf	Tartibga solinmagan sohada huquqbuzarlik	Tanlab qo‘llash va korrupsiya imkoniyati

4. Haddan tashqari kriminallashtirish

Duglas Xusak AQSh misolida jinoiy javobgarlik nazarda tutilgan qilmishlar soni shunchalik ko‘payganini ko‘rsatadiki, deyarli har bir fuqaro hayoti davomida biror normani buzadi [10]. Natijada kimni javobgarlikka tortish huquqni muhofaza qiluvchi organning ixtiyoriga qoladi. Huquq «hammaga teng» qoida bo‘lishdan to‘xtab, «tanlab qo‘llanadigan» vositaga aylanadi.

5. Xayekning tanqidi

Fridrix Xayek «Huquq, qonunchilik va erkinlik» asarida ikki xil tartibni farqlaydi: jamiyatda tabiiy shakllangan umumiy qoidalar (nomos) va hokimiyat tomonidan aniq maqsad uchun chiqarilgan buyruqlar (thesis). Uning fikricha, qonunchilik umumiy qoidalar o‘rniga tor maqsadli buyruqlar bilan to‘lganda, huquq erkinlikni himoya qilish o‘rniga uni cheklashga xizmat qiladi [11].

6. Jarima axloqni «sotib oladi»

U. Gnizi va A. Rustikini Isroildagi bolalar bog‘chalarida tajriba o‘tkazgan. Ota-onalar bolasini kechikib olib ketgani uchun jarima joriy etilgan. Kutilganidan farqli ravishda, kechikishlar soni deyarli ikki baravar oshgan. Jarima bekor qilingandan keyin ham kechikishlar yuqori darajada qolgan [16]. Mualliflar xulosasiga ko‘ra, jarima axloqiy majburiyatni «narx»ga aylantirgan: ota-onalar endi kechikishni tarbiyachiga nisbatan hurmatsizlik emas, pulga sotib olinadigan xizmat deb bilgan. S. Boulz bu hodisani «siqib chiqarish effekti» deb ataydi: moddiy rag‘bat va jazo ichki axloqiy motivatsiyani almashtiradi [19].

7. Kim huquqiy murakkablikdan foyda ko‘radi?

Mark Galanter AQSh sud tizimini tahlil qilib, ishtirokchilarni «bir martalik» va «takroriy o‘yinchilar»ga ajratgan. Takroriy o‘yinchilar – yirik kompaniyalar, banklar, sug‘urta tashkilotlari va davlat organlari. Ular doimiy yuristlarga ega, qoidalarni yaxshi biladi va ishlarni uzoq muddatli manfaat

asosida tanlaydi. Galanterning xulosasiga ko‘ra, huquq tizimi murakkablashgan sari takroriy o‘yinchilarning ustunligi oshadi [17].

8. Qonunsiz tartib

Robert Elliksonning Kaliforniyaning Shasta okrugidagi chorvadorlar o‘rtasidagi nizolar bo‘yicha tadqiqoti mashhur. Chorva mollari qo‘shni yerga zarar yetkazganda, chorvadorlar rasmiy qonunga deyarli murojaat qilmagan. Ular qonun matnidan farq qiluvchi, lekin hamma tan olgan qo‘shnichilik normalari asosida nizolarni hal qilgan. Ko‘pchilik qonunning aniq mazmunini bilmagan ham [18].

9. Odamlar nima uchun qonunga bo‘ysunadi?

Tom Tayler Chikago aholisi o‘rtasida o‘tkazgan so‘rovda odamlar qonunga asosan jazodan qo‘rqqani uchun emas, balki hokimiyatni legitim deb bilgani uchun bo‘ysunishini ko‘rsatgan. Legitimlikni esa qaror natijasidan ko‘ra ko‘proq jarayonning adolatliligi – tinglanish, hurmat va xolislik shakllantiradi [22].

10. Batafsillik va «bo‘shliq» paradoksi

Lui Kaplou huquqiy normalarni «qoidalar» (aniq, batafsil) va «standartlar» (umumiy, masalan, «oqilona ehtiyotkorlik») ga ajratgan. Qoidalarni yaratish qimmat, lekin qo‘llash arzon. Standartlarni yaratish arzon, lekin qo‘llash qimmat. Ko‘p takrorlanadigan oddiy vaziyatlar uchun qoidalar, kam uchraydigan murakkab vaziyatlar uchun standartlar samaraliroq [21]. P. Shak esa huquqiy murakkablikning asosiy belgilarini ajratgan: normalar zichligi, texnik murakkablik, tizimdagi institutlar soni va noaniqlik [20].

MUHOKAMA

Natijalar «qonun qancha ko‘p bo‘lsa, jamiyat shuncha adolatsiz» degan tezisni to‘liq tasdiqlamaydi. Qonunlar sonining o‘zi emas, ularning sifati va tizimliligi hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Birinchidan, zamonaviy jamiyat murakkablashgan. Raqamli texnologiyalar, ekologiya, shaxsga doir ma’lumotlar kabi sohalar yangi tartibga solishni talab qiladi. Bunday sohalarda qonun yo‘qligi kuchlining ojiz ustidan hukmronligiga olib keladi. Demak, qonunlar sonining ortishi o‘z-o‘zidan salbiy hodisa emas.

Ikkinchidan, adolatsizlik «normalar o‘rmoni» paydo bo‘lganda yuzaga keladi. Fuqaro qoidani bilmaydi, mansabdor shaxs esa uni o‘z manfaatiga talqin qiladi. Dyankov tadqiqotlaridagi formallik va korrupsiya o‘rtasidagi bog‘liqlik shuni ko‘rsatadi: har bir qo‘shimcha ruxsatnoma yoki tartib-taomil pora uchun yangi «darvoza» ochadi [9]. Kim ko‘proq foyda ko‘radi: qoidani biladigan va advokat yollay oladigan boy fuqarom, yoki uni bilmaydigan oddiy fuqarom?

Uchinchidan, Sitseron eslatgan «summum ius, summa iniuria» tamoyili qonun matnini mexanik qo‘llash adolatni buzishi mumkinligini ko‘rsatadi [3]. Sharq mutafakkiri Abu Nasr Forobiy ham «Fozil odamlar shahri» asarida adolatni qonun harfi emas, jamiyat a’zolarining baxt-saodatiga xizmat qilish bilan bog‘lagan [12]. Shu ma’noda qonunning «mukammalligi» uning batafsilligida emas, maqsadga muvofiqligida.

To‘rtinchidan, O‘zbekiston amaliyotida idoraviy hujjatlarning ko‘pligi, ularning tez-tez o‘zgarishi va bir-biriga zid normalar mavjudligi Fuller talablarini buzadi. «Normativ-huquqiy hujjatlar to‘g‘risida»gi Qonun normativ-huquqiy hujjatlarning ierarxiyasini, ekspertizasini va tizimlashtirilishini belgilaydi [4]. Biroq bu talablarning ijrosi doimiy monitoringni talab qiladi. Konstitutsiyada mustahkamlangan Konstitutsiya va qonunlarning ustunligi tamoyili [15] ham normalar soni bilan emas, ularning izchilligi va hammaga teng qo‘llanishi bilan ta’minlanadi.

Qarama-qarshi fikr ham e’tiborga loyiq. G. Xart huquqni birlamchi va ikkilamchi qoidalar birligi deb tushuntiradi va huquq tizimining murakkabligi uning rivojlanganligi belgisi ekanini ko‘rsatadi [13]. Donald Blek esa huquq miqdori ijtimoiy nazoratning boshqa shakllari (oila, jamoa, mahalla) zaiflashganda ortishini ko‘rsatgan [14]. Demak, qonunlar ko‘payishi adolatsizlik sababi emas, balki ijtimoiy o‘zgarishlar oqibati bo‘lishi ham mumkin.

Kutilmagan jihat 1. Har bir yangi qonun axloqiy normani «sotib olishi» mumkin

Odatda qonun axloqni mustahkamlaydi, deb hisoblanadi. Gnizi va Rustikini tajribasi aksini ko‘rsatadi: qonun axloqiy majburiyatni huquqiy-moddiy munosabatga aylantirib, uni zaiflashtirishi mumkin [16]. Jamiyatdagi har bir munosabat batafsil tartibga solinsa, insonlar «qonun taqiqlamagan

narsa mumkin» degan mantiq bilan yashay boshlaydi. Vijdon, uyat va hurmat kabi ichki regulyatorlar o‘rnini tashqi nazorat egallaydi. Tashqi nazorat esa hech qachon to‘liq bo‘lmaydi.

Bu argument «qonunlar ko‘paysa, jamiyat adolatsizlashadi» tezisiga yangi ma’no beradi. Adolatsizlik qonunlarning yomonligidan emas, ular axloqiy mas’uliyatni siqib chiqarishidan kelib chiqadi. Boulz ta’kidlaganidek, yaxshi rag‘batlar yaxshi fuqarolarning o‘rnini bosa olmaydi [19]. O‘zbek jamiyatida mahalla, oqsoqollar va ota-onaga hurmat kabi norasmiy institutlar hali kuchli. Ularni ortiqcha rasmiy tartibga solish bilan almashtirishga urinish teskari natija berishi mumkin.

Kutilmagan jihat 2. Murakkablik – boylar uchun yashirin subsidiya

Qonunlar soni va murakkabligi ortishi ijtimoiy tengsizlikni kuchaytiradi. Galanter ko‘rsatganidek, murakkab tizimda doimiy yuristga ega yirik tashkilotlar yutadi [17]. Oddiy fuqaro uchun har bir yangi norma xavf, yirik kompaniya uchun esa imkoniyatdir. Soliq qonunchiligi buning yorqin misoli: murakkab soliq tizimida soliqdan qonuniy qochish imkoniyatlarini faqat malakali maslahatchilarga pul to‘lay oladiganlar topadi. Natijada murakkab qonunchilik amalda regressiv soliq kabi ishlaydi: undan eng ko‘p kambag‘allar zarar ko‘radi.

Bu jihatdan «mukammal qonun» paradoksi yuzaga keladi. Qonun chiqaruvchi barcha holatlarni oldindan ko‘rishga urinib, normani batafsillashtiradi. Ammo har bir aniq qoida o‘z chegarasiga ega va chegara ortida «bo‘shliq» paydo bo‘ladi. Bu bo‘shliqlarni esa malakali yuristlar topadi. Kaplou nazariyasi [21] shuni ko‘rsatadi: murakkab va o‘zgaruvchan sohalarda umumiy standartlar batafsil qoidalarga qaraganda adolatliroq bo‘lishi mumkin. Biz qonun «mukammalligini» uning hajmi bilan o‘lchab, xato qilmayapmizmi?

Kutilmagan jihat 3. Norasmiy tartibning ikki tomoni

Ellikson tadqiqoti [18] jamiyat qonunsiz ham tartib o‘rnata olishini ko‘rsatadi. Bu xulosa O‘zbekiston uchun ham dolzarb: ko‘plab maishiy nizolar mahalla darajasida, sudga murojaat qilmasdan hal etiladi. Ammo norasmiy tartibning xavfli tomoni ham bor. Uning normalari ko‘pincha kuchli tomon manfaatini aks ettiradi: oilaviy nizoda ayolning, meros nizosida yosh avlodning ovozi kamroq eshitiladi. Demak, yechim qonunlar sonini kamaytirish emas, balki rasmiy va norasmiy normalar o‘rtasida to‘g‘ri chegara o‘rnatishdir. Rasmiy qonun asosiy huquqlarni himoya qilishi, kundalik munosabatlarni esa jamiyatning o‘zi tartibga solishi kerak.

Kutilmagan jihat 4. Legitimlik qonunlar sonidan muhimroq

Tayler tadqiqoti [22] masalaga yangi nuqtai nazardan qarash imkonini beradi. Agar odamlar qonunga uning legitimligi uchun bo‘ysunsa, unda qonunlar ko‘payishining asosiy xavfi legitimlikning pasayishidir. Fuqaro qoidalarni bilmasa, ular tez-tez o‘zgarsa va bir xil holatda turli qaror chiqsa, u tizimni adolatsiz deb biladi. Hatto har bir alohida qonun adolatli bo‘lsa ham, ularning yig‘indisi adolatsiz tizim taassurotini yaratadi. Shu ma’noda adolat – nafaqat qonun mazmuni, balki fuqaro tomonidan qanday qabul qilinishi masalasi.

Kutilmagan jihat 5. Vaqt omili: qonunning «yaroqlilik muddati»

Qonunlar odatda muddatsiz qabul qilinadi. Ammo ularni yaratgan ijtimoiy sharoit o‘zgaradi. Natijada huquq tizimida eskirgan, lekin rasmiy bekor qilinmagan normalar to‘planadi. S. Ranchordash «sunset» normalari va eksperimental qonunchilikni yechim sifatida taklif qiladi: ayrim qonunlar ma’lum muddatga qabul qilinadi va muddat tugagach, samaradorligi baholanib, uzaytiriladi yoki bekor qilinadi [23]. Bu yondashuv qonunlar sonining nazoratsiz o‘sishiga tabiiy to‘siq qo‘yadi va qonun chiqaruvchini natija uchun javobgar qiladi.

Qiyosiy-huquqiy tahlil: qonunlar o‘sishini cheklash tajribasi

Bir qator davlatlar normativ hujjatlar sonining nazoratsiz o‘sishini huquqiy mexanizmlar orqali cheklashga uringan. Kanada 2015-yilda «Byurokratik to‘siqlarni qisqartirish to‘g‘risida»gi qonun (Red Tape Reduction Act) qabul qilgan. Unga ko‘ra, biznesga ma’muriy yuk yuklaydigan har bir yangi regulyativ hujjat uchun bitta amaldagi hujjat bekor qilinishi kerak («bittaga bitta» qoidasi) [24]. Germaniya 2015-yildan federal darajada «bitta kirsa, bitta chiqadi» tamoyilini qo‘llay boshlagan. AQShda 2017-yilda har bir yangi regulyativ hujjat uchun ikkita hujjatni bekor qilishni talab qiluvchi ijroiya farmoni (No. 13771) qabul qilingan, ammo 2021-yilda u bekor qilingan.

Bu tajribalar ikki xil saboq beradi. Birinchidan, normalar sonini mexanik cheklash tizimni tozalashga yordam beradi. Ikkinchidan, bu usulning xavfli tomoni ham bor: davlat organlari bitta keng

qamrovli hujjatga bir nechta mustaqil normani joylashtirib, qoidani chetlab o‘tishi mumkin. Shuningdek, ekologiya yoki iste’molchilar huquqlarini himoya qilish kabi sohalarda zarur normani faqat «kvota» sababli rad etish adolatsizlikka olib kelishi mumkin. Demak, miqdoriy cheklov sifat bahosi bilan birga qo‘llanishi kerak.

O‘zbekiston amaliyotida «Normativ-huquqiy hujjatlar to‘g‘risida»gi Qonun normativ-huquqiy hujjatlarni tizimlashtirish, inventarizatsiya qilish va ularning loyihalarini ekspertizadan o‘tkazishni nazarda tutadi [4]. Bu mexanizmlar xorijiy tajriba bilan uyg‘unlashtirilsa, samaradorligi oshadi. Masalan, idoraviy hujjatlar uchun «bittaga bitta» qoidasini joriy etish, har bir yangi hujjat bilan birga uni ijro etish xarajatlari bahosini e’lon qilish va eskirgan hujjatlarni har yili ommaviy ro‘yxat asosida bekor qilish mumkin.

Qiyosiy tahlilning asosiy xulosasi shundaki, rivojlangan huquq tizimlari qonunlar sonini emas, ularning fuqaro va tadbirkor uchun yaratadigan umumiy yukini nazorat qilishga o‘tmoqda. Bu yondashuv Tatsit va Monteskyo ogohlantirgan muammoni zamonaviy boshqaruv tilida hal qilishga urinishdir.

Tadqiqot cheklovi: O‘zbekiston bo‘yicha normativ hujjatlar soni va sud jarayonlari sifati o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘lchovchi milliy empirik ma’lumotlar mavjud emas.

XULOSA

Qonunlar sonining ko‘payishi o‘z-o‘zidan adolatsizlik keltirib chiqarmaydi. Adolatsizlik qonunlar aniqligi, barqarorligi va ijro etilishi mumkinligi yo‘qolganda paydo bo‘ladi. Ko‘p, ammo tartibsiz normalar tanlab qo‘llash va korrupsiya uchun imkon yaratadi. Shu asosda quyidagilar taklif etiladi:

– har bir yangi qonun loyihasi uchun majburiy tartibga solish ta’sirini baholash va uning natijasini ommaga e’lon qilish;

– «bitta yangi hujjat qabul qilinsa, eskirgan hujjat bekor qilinadi» tamoyilini idoraviy hujjatlar uchun joriy etish;

– tarmoq qonunchiligini kodekslar asosida birlashtirish va eskirgan hujjatlarni muntazam qayta ko‘rib chiqish («regulyativ gilotina»);

– qonun matnlarini sodda va tushunarli tilda yozish standartini qabul qilish hamda muhim qonunlarga rasmiy sharhlar e’lon qilish;

– jinoiy javobgarlikni faqat ijtimoiy xavfli qilmishlar uchun saqlash, qolganlarini ma’muriy yoki fuqarolik-huquqiy javobgarlikka o‘tkazish.

– ijtimoiy-iqtisodiy sohadagi yangi qonunlarga muayyan muddatdan keyin majburiy samaradorlik bahosi va qayta ko‘rib chiqishni nazarda tutuvchi «sunset» normalarini kiritish;

– murakkab normalar bo‘yicha aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlari uchun bepul yuridik yordam tizimini kengaytirish;

– maishiy nizolarni hal qilishda mahalla institutini qo‘llab-quvvatlash bilan birga, uning qarorlari ustidan sudga shikoyat qilish huquqini kafolatlash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Tacitus. Annales. Liber III, 27 // Tacitus. The Annals / Transl. by A. J. Woodman. – Indianapolis: Hackett, 2004.
2. Laozi. Tao Te Ching / Transl. by D. C. Lau. – London: Penguin Classics, 1963. – Ch. 57.
3. Cicero M. T. De Officiis. Liber I, 33 // Cicero. On Duties / Ed. by M. T. Griffin, E. M. Atkins. – Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
4. O‘zbekiston Respublikasining «Normativ-huquqiy hujjatlar to‘g‘risida»gi 2021-yil 20-apreldagi O‘RQ-682-son Qonuni // URL: https://lex.uz
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni // URL: https://lex.uz
6. Montesquieu Ch. L. De l’esprit des lois. – Genève, 1748. – Livre XXIX.
7. Fuller L. L. The Morality of Law. – New Haven: Yale University Press, 1964. – 202 p.
8. Djankov S., La Porta R., Lopez-de-Silanes F., Shleifer A. Courts // The Quarterly Journal of Economics. – 2003. – Vol. 118, No. 2. – P. 453–517.

9. Djankov S., La Porta R., Lopez-de-Silanes F., Shleifer A. The Regulation of Entry // The Quarterly Journal of Economics. – 2002. – Vol. 117, No. 1. – P. 1–37.
10. Husak D. Overcriminalization: The Limits of the Criminal Law. – New York: Oxford University Press, 2008. – 248 p.
11. Hayek F. A. Law, Legislation and Liberty. Vol. 1: Rules and Order. – Chicago: University of Chicago Press, 1973.
12. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993.
13. Hart H. L. A. The Concept of Law. – Oxford: Clarendon Press, 1961. – 263 p.
14. Black D. The Behavior of Law. – New York: Academic Press, 1976. – 175 p.
15. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (2023-yil 30-aprel referendumida qabul qilingan yangi tahrir). – Toshkent: Adolat, 2023.
16. Gneezy U., Rustichini A. A Fine Is a Price // The Journal of Legal Studies. – 2000. – Vol. 29, No. 1. – P. 1–17.
17. Galanter M. Why the “Haves” Come Out Ahead: Speculations on the Limits of Legal Change // Law & Society Review. – 1974. – Vol. 9, No. 1. – P. 95–160.
18. Ellickson R. C. Order without Law: How Neighbors Settle Disputes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991. – 302 p.
19. Bowles S. The Moral Economy: Why Good Incentives Are No Substitute for Good Citizens. – New Haven: Yale University Press, 2016.
20. Schuck P. H. Legal Complexity: Some Causes, Consequences, and Cures // Duke Law Journal. – 1992. – Vol. 42, No. 1. – P. 1–52.
21. Kaplow L. Rules versus Standards: An Economic Analysis // Duke Law Journal. – 1992. – Vol. 42, No. 3. – P. 557–629.
22. Tyler T. R. Why People Obey the Law. – New Haven: Yale University Press, 1990.
23. Ranchordás S. Constitutional Sunsets and Experimental Legislation: A Comparative Perspective. – Cheltenham: Edward Elgar, 2014.
24. Red Tape Reduction Act (S.C. 2015, c. 12). – Ottawa: Government of Canada, 2015. // URL: https://laws-lois.justice.gc.ca